

УДК 364.35

Л. І. Шалієвська

ДО ПИТАННЯ ПРО СУТНІСТЬ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

На основі аналізу поглядів вітчизняних вчених обґрунтовано сутність пенсійного забезпечення як процесу формування, розподілу та перерозподілу пенсій відповідним особам. Розмежовано поняття «пенсійне забезпечення» та «пенсійне страхування». Класифіковано види систем пенсійного забезпечення. Пояснено сутність пенсійної системи та пенсії.

Ключові слова: пенсія, пенсійна система, пенсійне забезпечення, пенсійне страхування, солідарна система пенсійного забезпечення, накопичувальна система пенсійного забезпечення.

Постановка проблеми. Першочерговим та соціально значущим питанням для України є реформування системи пенсійного забезпе-

чення. Яким має бути пенсійне забезпечення – це дискусійне питання серед вітчизняних науковців викликає гострі та часто спекулятивні дебати серед політиків. Однак соціально-економічний розвиток країни, нові напрацювання у фінансовій сфері, зміна поколінь диктують умови до нових наукових досліджень цієї проблеми.

Стан дослідження. Питання пенсійного забезпечення становлять науковий інтерес та розкриваються у чисельних публікаціях. Зокрема, це дослідження Т. Дідковської [1], Т. Кравчук [2], Ю. Гуцалової [3], М. Ріппи [4] тощо. Однак, незважаючи на широке коло розглянутих теоретичних та практичних питань, менш досліджуваними та часто заплутаними є питання понятійно-категоріального апарату теорії пенсійного забезпечення в Україні.

Мета статті – науково обґрунтувати сутність понять «пенсійне забезпечення населення», «пенсійна система країни» та «пенсія».

Виклад основних положень. Пенсійне забезпечення населення є однією з основних гарантій держави, що зводиться до підтримки матеріального добробуту громадян та їхніх сімей під час виходу на пенсію. У перекладі з латинської «пенсія» – це «платіж». У сучасних умовах пенсія – виплати у грошовій формі для тих осіб, у яких на це виникло право. У тлумачному словнику С. Ожегова слово «пенсія» тлумачиться як «грошове забезпечення за вислугу років, з інвалідності, непрацездатності, у випадку втрати годувальника або гроші, які отримують в якості такого забезпечення» [5, с. 402]. Пенсія визначається як гарантована щомісячна грошова виплата, що надається громадянам після досягнення певного віку, у разі інвалідності, втрати годувальника, а також за вислугу років в окремих сферах трудової діяльності [6, с. 527].

Ми не погоджуємось із позицією тих учених, які розглядають пенсію як безоплатну допомогу непрацездатним громадянам, адже тут не враховується факт попередньої сплати внесків у систему соціального забезпечення.

Хоча, якщо аналізувати вітчизняне законодавство, то знаходимо таке визначення: пенсія – щомісячна пенсійна виплата у солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яку отримує застрахована особа в разі досягнення нею передбаченого пенсійного віку чи визнання її інвалідом, або отримують члени її сім'ї у випадках, визначених законодавством [7]. В українському законодавстві термін «пенсія» стосується лише пенсійних виплат в солідарній системі. У недержавному пенсійному забезпеченні їх трактують як «пенсійні виплати». Відтак у національному пенсійному законодавстві

для визначення одного типу виплат використовують два різні терміни, що може призвести до плутанини під час їхнього практичного використання.

Однозначно необхідно говорити про те, що пенсія – це систематична грошова виплата, яку здійснюють відповідні суб'єкти (згідно з законом чи договором), з метою компенсації втраченого (або зменшеного) заробітку та (чи) доходу внаслідок припинення ним трудової діяльності. На нашу думку, існують відмінності між пенсією та іншими виплатами соціального характеру, а саме:

- пенсії встановлюються з настанням ситуацій, що дають на це право;
- пенсія визначається з урахуванням величини і характеру стажу працівника;
- пенсія встановлюється тільки у грошовій формі як частина відкладеної заробленої плати і виплачується конкретному громадянину;
- пенсія призначається довічно і переглядається тоді, коли з'являються додаткові відомості про участь пенсіонера у трудовій діяльності.

Пенсія вироблена працюючим поколінням для пенсіонерів. Держава здійснює перерозподіл доходів від багатих до бідних, виплачуючи пенсії інвалідам, при втраті годувальника та іншим категоріям. З погляду окремої людини, сутність пенсії полягає в передачі доходу від періоду, коли вона (людина) заробляє, на період, коли з причини похилого віку не може вже отримувати дохід від роботи. Пенсія характеризується такими ознаками: періодичність (регулярність, зазвичай щомісячність) або разовість виплати; індивідуалізований характер нарахування; грошовий вираз виплати; джерела виплати та умови їх формування.

Існують різні види пенсій. Соціальна пенсія, яка надається незалежно від наявності та величини трудового внеску після досягнення певного віку; трудова пенсія, яка призначається і виплачується відповідно до суми страхових внесків і трудового стажу; додаткову пенсію, яка забезпечується за рахунок додаткових внесків роботодавця та/або найманого працівника.

Дж. Стігліц писав, що завданням уряду є не досягнення надвисоких показників в економіці, не економічний розвиток, а гарантування стабільного соціального захисту населення, складовою якого є пенсійне забезпечення. Пенсійне забезпечення структурує життєвий цикл людей, впливає на їх поведінку в трудовій сфері та на фінансову поведінку.

Вітчизняні науковці мають різні підходи до пояснення терміна «пенсійне забезпечення». Т. Дідковська трактує пенсійне забезпечення як комплексні організаційно-правові заходи, метою яких є задоволення життєвих потреб шляхом здійснення грошових виплат громадянам, що мають право на їх отримання, а також гарантування пенсіонерам здійснення свого права, державний захист та охорону їхніх прав [1]. На нашу думку, таке визначення більше стосується гарантування права на отримання грошових виплат, які можуть бути різними.

Т. Кравчук пояснює пенсійне забезпечення як форму матеріального забезпечення фізичних осіб – суб'єктів і загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, і недержавного пенсійного забезпечення у вигляді пенсій та соціальних послуг, які формуються за рахунок страхових внесків, що сплачуються за кошти юридичних та/або фізичних осіб, державного й місцевого бюджетів, цільових фондів, та акумулюються на банківських рахунках Пенсійного і Накопичувально-го фондів, недержавних пенсійних фондів, банківських установ [2].

Гадаємо, що у пенсійному забезпеченні головним є отримання пенсії, а не забезпечення соціальними послугами, які можуть бути різними і не стосуватися пенсій (наприклад, послуги соціальної допомоги, послуги для дітей з особливими потребами).

Ю. Гуцалова пояснює пенсійне забезпечення як сукупність інститутів (організацій і правил) та механізмів їх взаємодії, що акумулюють кошти через оподаткування (розподільний) та страхування (нагромаджувальний), амортизують наслідки прогнозованих соціальних ризиків (зміна матеріального становища працюючих та інших категорій громадян внаслідок настання старості, інвалідності, втрати годувальника) відповідно до визначених соціальних технологій та національних правил, які мінімізують наслідки зміни матеріального становища [3, с. 90].

Окремі автори вважають, що пенсійне забезпечення стосується тих виплат пенсіонерам, які здійснюються з державного бюджету [8; 9]. На нашу думку, таке тлумачення є вузьким, оскільки держава відповідно до законодавчих актів повинна створити умови для забезпечення пенсіями всіх відповідних категорій громадян і на обов'язкових, і на добровільних засадах. Джерелами таких виплат можуть бути кошти державного бюджету, внески працівників і роботодавців, а також доходи від інвестування пенсійних нагромаджень (у накопичувальній системі).

Спеціалісти Світового банку до пенсійного забезпечення відносять також неформальну фінансову і нефінансову підтримку людей похилого віку в межах родини або громади [10]. Причому ефективна

система пенсійного забезпечення повинна не лише захищати від бідності, але й забезпечувати гідний рівень життя пенсіонерам після завершення трудової діяльності, в разі настання інвалідності, втрати годувальника.

У більшості країн світу, як і в Україні, пенсійне забезпечення – це конституційна гарантія держави щодо матеріального забезпечення населення, яка пов'язана з виплатою щомісячних грошових виплат пенсій у зв'язку з настанням певних обставин (інвалідність, втрата годувальника, настання старості) у розмірах не нижче від прожиткового мінімуму, встановленого законодавством. Вважаємо, що до ознак, притаманних пенсійному забезпеченню, належать:

- здійснюється у разі досягнення пенсійного віку, настання інвалідності, втрати годувальника, вислуги років;
- регулярне надання у встановлені законом або договором строки у грошовій формі;
- розмір забезпечення залежить від розміру заробітної плати, тривалості страхового стажу або вислуги років чи здійснюваних накопичень;
- фінансується за рахунок спеціально створених фондів (Пенсійного фонду, недержавних пенсійних фондів) або Державного бюджету;
- чітко визначається законом чи договором коло осіб, які мають право на отримання пенсійного забезпечення.

Метою пенсійного забезпечення є: захист від бідності після настання пенсійного віку; розподіл витрат на споживання протягом життя; надання гарантованого доходу після завершення трудової діяльності, розмір якого звичайно становить певну суму, пропорційну сумі заробітку; захист доходу від подальшого зниження рівня життя внаслідок інфляції.

Організаційно пенсійне забезпечення є видом соціального забезпечення, що є складовою системи соціального захисту населення. Необхідно наголосити, що національні моделі пенсійного забезпечення відрізняються різноманіттям інститутів соціального захисту:

- державне соціальне забезпечення;
- обов'язкове соціальне страхування;
- особисте добровільне пенсійне страхування;
- накопичувальні пенсійні програми;
- пенсійні плани з встановленим розміром внесків;
- пенсійні плани з встановленим розміром допомоги тощо.

За видами фінансування вирізняють такі системи пенсійного забезпечення:

1. Солідарна (розподільна) – це система з визначеними виплатами, зазвичай є державною. Фінансування пенсій працівників, які завершили трудову діяльність, провадиться за рахунок внесків нинішнього покоління – внесків роботодавців та працівників. Ці внески акумулюються за рахунок податкових відрахувань з фонду оплати праці та негайно перерозподіляються у вигляді пенсійних виплат на користь пенсіонерів. Джерелами формування фінансових ресурсів солідарної системи є: відрахування із заробітної плати працівників; обов'язкове відрахування з фонду заробітної плати; державні дотації.

2. Накопичувальна – це система з визначеними внесками, до моменту здійснення пенсійних виплат відбувається акумулювання коштів застрахованих осіб у пенсійних фондах та їхнє подальше інвестування з метою отримання додаткового прибутку. Розмір пенсійних виплат визначається як співвідношення накопичених коштів до середньої очікуваної тривалості життя. У цій системі діє принцип персоналізації, що означає наявність у кожної застрахованої особи індивідуального пенсійного рахунку, на якому накопичуються страхові платежі. Ця система поділяється на два види: обов'язкову (громадянин зобов'язаний накопичувати пенсію на індивідуальному рахунку згідно з умовами, визначеними законодавством) та добровільну (громадянин за власним бажанням здійснює накопичення у відповідних недержавних фондах). Накопичувальна пенсійна система має такі джерела фінансування: обов'язкові або добровільні внески працівників; доходи від інвестицій пенсійних накопичень.

Кожна з них має свої переваги та недоліки, тому нині жодна країна світу не використовує тільки солідарну, або тільки накопичувальну систему пенсійного забезпечення, ці системи функціонують разом і тому говорять ще й про змішану модель.

Існують пенсії у солідарній системі, у накопичувальній державній та недержавній системах. У солідарній системі пенсії поділяються на пенсії у зв'язку з настанням старості, інвалідності, при втраті годувальника. У накопичувальній системі передбачено довічну пенсію та пенсію на визначений період.

Розглянемо співвідношення понять «пенсійне забезпечення» та «пенсійне страхування». Пенсійне забезпечення – це вид соціального забезпечення, за яким здійснюються щомісячні грошові виплати – пенсії. Пенсійне забезпечення передбачає виплату непрацездатним громадянам пенсій (за віком, за вислугою років, з інвалідності, в разі втрати годувальника тощо) незалежно чи попередньо здійснювались відповідні платежі.

Пенсійне страхування є способом накопичення, акумуляції та перерозподілу страхових внесків до страхових компаній. Передбачає

виплату застрахованим особам не тільки пенсій, а й надання оплачуваних послуг. Тобто сутність пенсійного страхування полягає в перерозподілі ризику виникнення страхового випадку між застрахованими особами та страхувальниками, з одного боку, і страховими компаніями – з іншого.

Проведений аналіз сутності пенсійного забезпечення дає змогу виокремити різні підходи до його пояснення.

Перший підхід – правовий, за яким пенсійне забезпечення є складовою законодавства про працю, що регулює відносини, пов'язані з утриманням суспільством непрацездатних громадян. Це конституційна гарантія держави, яка пов'язана зі щомісячними грошовими виплатами пенсій у зв'язку з настанням таких подій, як інвалідність, втрата годувальника, настання старості у розмірах не нижче від прожиткового мінімуму, встановленого законодавством.

Другий підхід – соціальний, пенсійне забезпечення можна пояснити як сукупність видів і форм утримання суспільством і за рахунок суспільства непрацездатних осіб через вік (старі, діти) або у зв'язку зі станом здоров'я, що перешкоджає виконанню оплачуваної роботи; захисту від соціальних ризиків (невизначеної тривалості життя, інвалідності, втрати годувальника), які призводять до зникнення або суттєвого зниження доходів людини.

Третій підхід – економічний, пенсійне забезпечення – процес перерозподілу доходів від активного працездатного покоління на користь покоління пенсіонерів (кінцевого споживача).

Сутність поняття «пенсійна система», незважаючи на тривалість його використання, у вітчизняній науковій літературі та практиці трактується неоднозначно. У науковій літературі поширені три підходи до визначення пенсійної системи, які відрізняються здебільшого сукупністю складових. Прихильники першого підходу вважають пенсійну систему сукупністю перерозподільчих відносин та системою інститутів, завданням яких є надання матеріального забезпечення непрацездатним громадянам у формі періодичних грошових виплат [9].

Інші трактують пенсійну систему як комплекс економічних відносин та фінансових механізмів, за допомогою яких здійснюється формування та використання пенсійних фондів та створюються умови для пенсійного забезпечення відповідних категорій населення [4].

Третя група науковців, думку яких поділяємо і ми, під пенсійною системою розуміє комплекс інститутів, відносин і механізмів, за допомогою яких здійснюється формування фінансових ресурсів та їх розподіл серед непрацездатного населення у разі настання соціальних ризиків у вигляді пенсій [11].

На думку Л. Стожок, пенсійна система становить складний організм, який поєднує економічні, соціальні та правові інститути, призначені для задоволення інтересів різних верств населення. Економічні, організаційні та правові форми резервування матеріальних ресурсів на випадок настання старості, інвалідності, втрати годувальника і є інститутами цієї системи [12].

У словниках-довідниках поняття «система» (грец. *systema* – утворення) трактується так: 1) значна кількість закономірно пов'язаних один з одним елементів, що становлять певне цілісне утворення, єдність; 2) порядок, зумовлений плановим, правильним розміщенням частин у встановленому зв'язку, суворій послідовності; 3) форма, спосіб організації чого-небудь; 4) те, що стало звичним, регулярним; 5) внутрішньо впорядкована структура елементів, яка становить цілісність, сукупність організаційних засад, норм та правил, обов'язкових для певної галузі; сукупність способів дій (метод).

На нашу думку, пенсійна система – це сукупність елементів, які взаємодіють між собою у певний момент для забезпечення зазвичай осіб похилого віку відповідним доходом у старості. Сукупність елементів системи може бути різною, проте необхідний баланс між ними, формування кожної складової мають залежати від конкретних обставин і потреб.

Як і будь-яка інша система, пенсійна система є не простою сукупністю окремих елементів. З одного боку, це сукупність взаємопов'язаних елементів, що мають однорідні ознаки. Але з іншого боку – це сукупність елементів, які мають доволі чіткі відмінності в організації та функціонуванні: діяльність Пенсійного фонду, недержавних пенсійних фондів, Накопичувального пенсійного фонду, банків, страхових компаній суттєво різняться.

Головними параметрами, що властиві пенсійній системі, є:

- елементи системи;
- взаємозв'язки між елементами системи;
- функції окремих елементів системи;
- зовнішні взаємозв'язки пенсійної системи, оскільки виконує важливу роль у соціальному житті держави, у фінансовій системі країни, значно впливаючи на формування і перерозподіл грошових ресурсів.

Якщо у 1994 р. Світовим банком було запропоновано ідею пенсійної системи, що ґрунтується на трьох «стовпах», то 2005 р. таких «стовпів» стало вже п'ять [13]:

1) базовий (нульовий), або універсальний рівень – фінансована за рахунок загальних податків соціальна мережа безпеки, метою якої є запобігання бідності;

2) перший рівень – обов’язкова державна солідарна пенсійна система визначених виплат;

3) другий – обов’язкова накопичувальна пенсійна система з визначеними внесками (або обов’язкова система індивідуальних пенсійних заощаджень);

4) третій – добровільні додаткові пенсійні заощадження;

5) четвертий – нефінансовий і неформальний, рівень має охоплювати ширший спектр соціальної політики тобто підтримка осіб похилого віку їхніми сім’ями, забезпечення доступу до медичних та інших послуг.

Висновки. Розвиток і подальше реформування системи пенсійного забезпечення в Україні вимагає вдосконалення трактувань низки понять. Їх чітке пояснення дозволить виробити єдині підходи до ефективного функціонування пенсійного забезпечення в Україні. Еволюція поглядів на сутність пенсії відбувається відповідно до удосконалення пенсійної системи країни, тому варто розуміти, що пенсійне забезпечення ґрунтується на економічних інтересах різних поколінь з різними рівнями доходів і рівнями розвитку.

1. Дідковська Т. О. Пенсійне забезпечення працівників на роботах зі шкідливими та важкими умовами праці: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.05. Х., 2008. 19 с.

2. Кравчук Т. В. Пенсійне забезпечення у разі втрати годувальника у солідарній пенсійній системі України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.05. Одеса, 2008. 20 с.

3. Гуцалова Ю. Є. Фінансово-економічна сутність пенсійного забезпечення в Україні. *Економічний вісник*. 2015. № 2. С. 86–93.

4. Ріппа М. Б. Державне пенсійне забезпечення в Україні та шляхи його розвитку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 08.00.08. «Гроші, фінанси і кредит». К., 2007. 19 с.

5. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка. 4-е изд. М., 1997.

6. Сучасний словник іншомовних слів: близько 20 тис. слів і словосполучень / укл. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. К.: Довіра, 2006. 789 с.

7. Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV зі змінами. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/514-17>

8. Мальований М. І. Розвиток пенсійного страхування сільського населення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.08. «Гроші, фінанси і кредит». К., 2007. 23 с.

9. Шевченко О. С. Пенсійне забезпечення як складова ін-ту соціального захисту населення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон.

наук: спец. 08.00.01. «Економічна теорія та історія економічної думки». К., 2009. 22 с.

10. Хольцман Р., Хинц Р. Обеспеченная старость в XXI веке: пенсионные системы и реформы в международной перспективе. Вашингтон. Округ Колумбия: Всемирный банк, 2005. 199 с.

11. Папієв М. М. Реформування пенсійної системи в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.09.01. «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика». К., 2004. 22 с.

12. Стожок Л. Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування в системі соціальної політики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 08.00.07. «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика». К., 2007. 20 с.

13. Holzman R., Richard H. Old-age income support in the 21st century: an international perspective on pension systems and reform. Washington: The World Bank, 2005. 246 p.

14. Стожок Л. Г. Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування в системі соціальної політики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.08. «Гроші, фінанси і кредит». К., 2007. 22 с.

Shaliyevska L. I. To question of the essence of pension board of Ukraine's population

The primary task for Ukraine is to reform the pension system. The main purpose of the research is to scientifically substantiate the essence of the pension provision of the population, the pension system of the country and the pension.

In modern conditions, a pension is a payment in cash for those individuals who have a right to do so. The differences between the pension and other social payments are determined. Different kinds of pensions are grounded – a social pension, which is provided irrespective of the availability and value of labor input after reaching a certain age; labor pension, which is appointed and paid according to the amount of insurance premiums and length of service; an additional pension, which is provided at the expense of additional contributions from the employer and/or hired employee.

Signs of pension provision are allocated: in case of reaching retirement age, disability, loss of breadwinner, seniority; regular provision in terms of money in the statutory or contractual terms; the amount of support depends on the size of the wage, the length of the insurance period or the years of service or the savings.

Approaches to the essence of the pension system are substantiated. The author explains the pension system as a set of elements that interact at a certain point in time to provide the elderly with the appropriate income for the elderly. The set of elements of the system may be different, but a necessary balance between them, the formation of each component should depend on the specific circumstances and needs.

Key words: *pension, pension system, pension, pension insurance, solidarity pension system, accumulation system of pension provision.*

Стаття надійшла 22 травня 2018 р.